

PREFERENCJE POLITYCZNE
POSTAWY – IDENTYFIKACJE – ZACHOWANIA
3/2012

Redakcja naukowa
Agnieszka Turska-Kawa
Zbigniew Widera
Waldemar Wojtasik

Katowice 2012

Rada naukowa:

prof. dr hab. Roman Bäcker (Uniwersytet im. Mikołaja Kopernika, Toruń), prof. dr hab. Tadeusz Godlewski (Uniwersytet im. Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz), prof. dr hab. Iwona Jakubowska-Branicka (Uniwersytet Warszawski), prof. dr hab. Slavomir Magál (Uniwersytet św. Cyryla i Metodego w Trnawie, Słowacja), prof. dr hab. Jozef Matúš (Uniwersytet św. Cyryla i Metodego w Trnawie, Słowacja), prof. dr hab. Libor Pavera (Wyższa Szkoła Handlowa, Praga, Czechy), prof. dr hab. Dana Petranová (Uniwersytet św. Cyryla i Metodego w Trnawie, Słowacja), prof. dr hab. Olga Prokopenko (Sumski Uniwersytet Narodowy, Ukraina), prof. dr hab. Teresa Sasińska-Klas (Uniwersytet Jagielloński, Kraków), prof. dr hab. Jerzy Sielski (Uniwersytet Szczeciński, Polska), dr Marcjanna Augustyn (Uniwersytet w Hull, Anglia)

Kolegium redakcyjne:

dr Agnieszka Turska-Kawa (redaktor naczelna, redaktor tematyczny: zachowania wyborcze), dr Zbigniew Widera (redaktor tematyczny: postawy polityczne), dr Waldemar Wojtasik (redaktor tematyczny: identyfikacje polityczne), mgr Przemysław Grzonka (redaktor statystyczny), mgr Ewelina Janosik (sekretarz), mgr Jarosław Wichura (sekretarz)

Recenzenci:

prof. dr hab. Krzysztof Gajdka, prof. dr hab. Tadeusz Godlewski, prof. dr hab. Stanisław Michalczyk, prof. dr hab. Jacek Wojnicki, prof. dr hab. Mariusz Kolczyński

Korekta:

Justyna Rutkowska-Zawada

Projekt okładki:

Jarosław Wichura

Skład komputerowy:

Przemysław Grzonka

Wersja pierwotna czasopisma: papierowa.

© Centrum Innowacji, Transferu Technologii i Rozwoju Fundacja Uniwersytetu Śląskiego
Katowice 2012

Patronat nad projektem sprawuje Polskie Towarzystwo Nauk Politycznych.

Wydawcą czasopisma jest Centrum Innowacji, Transferu Technologii i Rozwoju Fundacja Uniwersytetu Śląskiego.

ISBN: 978-83-62314-60-7

ISSN: 2083-327X

Druk:

Wydawnictwo Naukowe UNIKAT 2

Ul. Dzieciołów 9

40-532 Katowice

SPIS TREŚCI

Spis treści	3
Contents	5
Wstęp	7
Anna Leszczuk-Fiedziukiewicz	
Uwarunkowania społeczno-polityczne wyborów parlamentarnych w Polsce w 2011 roku	11
Danuta Karnowska	
Wpływ kompetencji obywatelskich na poziom konsolidacji demokracji w Polsce	27
Tomasz Godlewski	
Identyfikacje ideologiczne społeczeństwa polskiego.....	47
Jarosław Wichura	
Preferencje polityczne a wolność słowa	77
Robert Alberski	
Wybrane czynniki wpływające na decyzje wyborców w elekcji parlamentarnej w 2011 roku	91
Kinga Jaruga	
Żaneta Krawczyk-Antońska	
Społeczny odbiór debat przedwyborczych kampanii parlamentarnej 2011.....	109
Irena Pilch	
Wartości podstawowe a preferencje ideologiczne i decyzje wyborcze w wyborach do Sejmu 2011.....	127
Agnieszka Turska-Kawa	
Poczucie alienacji jako zmienna różnicująca zachowania wyborcze obywateli w wyborach do sejmu 2011 roku	145

Waldemar Wojtasik	
Sukces Ruchu Palikota w świetle czynników możliwego sukcesu politycznego (<i>Political Opportunity Structure</i>).....	159
Wojciech Peszyński	
Personalizacja politycznych preferencji	175
Maciej Marmola	
Agata Olszanecka	
Partycypacja polityczna kobiet a wprowadzenie ustawowych kwot wybor- czych	195
Karolina Tybuchowska-Hartlińska	
Partycypacja obywatelska na poziomie lokalnym	215
Zbigniew Widera	
Wpływ wyznawanych idei i identyfikacji politycznych na decyzje wyborcze w wyborach samorządowych.....	227
Łukasz Tomczak	
Problem legalizacji związków partnerskich osób tej samej płci w kampanii wyborczej 2011 roku.....	237
Julia Liszkowska	
Determinanty poparcia społecznego dla polskiego członkostwa w Unii Euro- pejskiej i wprowadzenia w Polsce euro a znaczenie kampanii informacyjnej dotyczącej wspólnej waluty	251
Spis tabel i wykresów	273
Summaries.....	279
Aneks	287

CONTENTS

Spis treści.....	3
Contents	5
Introduction.....	7
Anna Leszczuk-Fiedziukiewicz Socio-political determinants of parliamentary election 2011 in Poland.....	11
Danuta Karnowska The influence of the civil competences on the level of the democracy consolidation in Poland.....	27
Tomasz Godlewski Ideological identification of Polish society.....	47
Jarosław Wichura Political preferences and freedom of speech	77
Robert Alberski The selected determinants for voters decision in parliament election in 2011 ..	91
Kinga Jaruga Żaneta Krawczyk-Antońska The Social Reception of the Pre-election TV Debates of the 2011 Parliamentary Campaign.....	109
Irena Pilch Basic personal values, political orientation and voting decisions in national election 2011	127
Agnieszka Turska-Kawa A sense of alienation as a variable differentiating electoral behavior in parliamentary elections of 2011	145

Waldemar Wojtasik	
„Ruch Palikota” success through the <i>Political Opportunity Structure</i> model... 159	
Wojciech Peszyński	
The personalization of political preference..... 175	175
Maciej Marmola	
Agata Olszanecka	
Introducing gender quotas in Polish parliamentary election: effects and changes 195	195
Karolina Tybuchowska-Hartlińska	
Citizen’s Participations at the Local Level 215	215
Zbigniew Widera	
Impact of professed political ideas and identification for voting decisions in local elections..... 227	227
Łukasz Tomczak	
The problem of same-sex couple partnership legalization in 2011 election campaign..... 237	237
Julia Liszkowska	
Determinants of public support for Polish membership in the European Union as well the implementation of the euro in Poland and the information campaign importance on the common currency 251	251
Table and Figure Index 273	273
Summaries..... 279	279
Anex..... 287	287

Irena Pilch

**WARTOŚCI PODSTAWOWE
A PREFERENCJE IDEOLOGICZNE
I DECYZJE WYBORCZE
W WYBORACH DO SEJMU 2011**

Wprowadzenie

Zachowania polityczne zależą nie tylko od czynników ideologicznych czy socjodemograficznych, lecz także od zmiennych opisujących właściwości indywidualne wyborców. W dojrzałych demokracjach rola tych indywidualnych wyznaczników decyzji wyborczych stopniowo narasta [Caprara, Zimbar-do 2004; Caprara, Schwartz, Capanna, Vecchione, Barbaranelli 2006: 2]. Proces personalizacji wyborów politycznych wspierany jest przez zmiany zachodzące także w polskim społeczeństwie: lepsze wykształcenie potencjalnych wyborców, szerszy dostęp do informacji, podobieństwo programów konkurujących ze sobą partii politycznych. Z osobowością wyborców powiązana jest przyjmowana przez nich orientacja polityczna. Badania wykazały, że wyborcy liberalni i konserwatywni różnią się istotnie pod względem szeregu cech: impulsywności, negatywizmu, samokontroli, tolerancji wieloznaczności, otwartości na doświadczenie, ugodowości i sumienności [Barbaranelli, Caprara, Vecchione, Fraley 2007]. Podobne różnice uwidaczniają badania porównujące elektoraty poszczególnych partii politycznych [Turska-Kawa 2011]. Cechy osobowości nie są jedynymi zmiennymi opisującymi psychologiczne różnice między ludźmi, które mogą być analizowane w kontekście zachowań politycznych. Inny rodzaj czynników indywidualnych stanowią systemy wartości. Zgodnie z ujęciem Rokeacha [1973] wartości są przekonaniem zawierającym aspekt emocjonalny, wpływającym na wybór celów i sposobów ich realizacji. System wartości stanowi układ odniesienia, umożliwiający interpretację zdarzeń i kierowanie własnym zachowaniem. Ludzie budują indywidualne systemy wartości, często opisywane w formie hierarchii. Analizie mogą być poddawane wartości preferowane przez grupy czy też wartości podzielane przez uczestników określonej kultury. Wartości osobiste są składnikami osobowości przydatnymi w badaniu postaw i zachowań politycznych, gdyż jest ich stosunkowo mało, są

względnie stabilne i funkcjonują jako systemy [Feldman 2008: 437]. Można także opisywać wartości społeczne, wpływające m.in. na aktywność polityczną uczestników danej kultury [Skarżyńska 2005].

Możemy założyć, że wyborca będzie oddawać głos na tę partię, której program i wizerunek jest zgodny z jego hierarchią wartości. Taki wybór daje nadzieję, że wybrane ugrupowanie będzie realizowało cele zgodne z cenionymi przez wyborcę wartościami, że będzie te wartości chronić i propagować. Wyborca będzie także podejmował próby odtworzenia systemu wartości polityków na podstawie ich zachowania. Wartości cenione przez wyborcę mogą być lepszymi predyktorami zachowań wyborczych w porównaniu z cechami osobowości, gdyż uczestniczący w akcie głosowania mają zwykle możliwość dokonania wyboru intencjonalnie, poprzedzając go analizą dostępnych alternatyw i ich skutków w kontekście własnego systemu wartości [Caprara i in. 2006: 5]. Tego typu zachowanie jest bardziej prawdopodobne u osób wykształconych, stąd należy oczekiwać silniejszych związków między wartościami podstawowymi a zachowaniem wyborczym w grupach osób z wyższym wykształceniem [Schwartz, Caprara, Vecchione 2010: 442].

Przystępując do analizy związków przyjmowanych przez ludzi wartości z ich postawami i zachowaniami politycznymi, rozróżnić należy dwie odmienne kategorie wartości. Podstawowe wartości polityczne są postawami odnoszącymi się wprost do obszaru polityki. Tego typu postawy, jak np. „egalitaryzm”, „etnocentryzm” czy „swobody obywatelskie” są często opisywane i badane przez psychologów politycznych. Są one ściśle powiązane z zachowaniami wyborczymi. Z kolei podstawowe wartości osobiste dotyczą szerokiego spektrum istotnych celów ludzkich, a ich indywidualna hierarchia, odzwierciedlająca subiektywną ważność, znajduje wyraz w decyzjach dotyczących wszystkich aspektów życia. Choć badacze zauważają ich istotną rolę w kształtowaniu postaw politycznych, badania poświęcone temu tematowi są stosunkowo nieliczne i mają zwykle charakter wybiórczy [Feldman 2003].

Wartości politycznych i osobistych wartości podstawowych nie należy rozpatrywać w izolacji od siebie. Te drugie mogą być traktowane jako czynniki nadające strukturę wartościom politycznym. W badaniu Schwartz, Caprara i Vecchione [2010] wartości podstawowe wyjaśniały od 22% do 53% zmienności wartości politycznych (takich jak „tradycyjna moralność”, „równość” czy „swobody obywatelskie”), były także istotnymi predyktorami zachowań wyborczych, choć nie tak dobrymi jak wartości polityczne. Wyniki analizy mediacji potwierdziły założenia o pierwotnej roli wartości podstawowych, na bazie których jednostka buduje system wartości politycznych, bezpośrednio związanych z zachowaniami wyborczymi. Kolejne badanie, prowadzone na grupie wyborców szwajcarskich, potwierdziło silne związki wartości podstawowych

---

i wartości politycznych oraz pośredni – poprzez wartości polityczne – wpływ wartości podstawowych na zachowania wyborcze [Leimgruber 2011].

Odmienne hierarchie wartości mogą charakteryzować grupy zwolenników określonych partii politycznych, a także grupy wyborców zróżnicowane ze względu na przyjmowaną orientację polityczną [Barnea, Schwartz 1998]. Informacji na ten temat dostarczają badania prowadzone na dużych grupach wyborców, m.in. we Włoszech [Caprara i in. 2006; Caprara, Schwartz, Vecchione, Barbaranelli 2008], Szwajcarii [Devos, Spini, Schwartz 2002], Finlandii [Linderman, Verkasalo 2005] i innych krajach europejskich [Kilburn 2009].

Wykorzystanie teorii wartości podstawowych S. Schwartz'a w badaniu zachowań politycznych

Możliwości usystematyzowanego opisu związków całego systemu wartości człowieka z jego postawami i zachowaniami politycznymi stwarza koncepcja wartości Shaloma Schwartz'a [1992; 2006]. Schwartz traktuje wartości jako powiązane z emocjami przekonania, które są związane z preferowanymi przez osobę celami i stanowią motywację do działania. Wartości tworzą hierarchie i są względnie stałe. Koncepcja ta proponuje 10 typów uniwersalnych wartości podstawowych: przystosowanie (powstrzymanie się od działań szkodzących innym, przestrzeganie norm, samodyscyplina, posłuszeństwo, grzesność), tradycja (akceptacja nakazów i zakazów kulturowych i religijnych, skromność, poświęcenie), życzliwość (troska o dobro bliskich osób, wierność, odpowiedzialność, przyjaźń, miłość), uniwersalizm (troska o dobro wszystkich ludzi i środowisko, sprawiedliwość, równość, pokój, mądrość), kierowanie sobą (niezależność w myśleniu i działaniu, wolność i kreatywność), stymulacja (poszukiwanie nowości i urozmaicenia, śmiałość, ekscytujące życie), hedonizm (dążenie do przyjemności, radość życia), osiągnięcia (dążenie do osobistego sukcesu, ambicja, skuteczność), władza (dążenie do kontroli, dominacji i prestiżu, autorytet, bogactwo) i bezpieczeństwo (zabezpieczenie dla siebie i bliskich, ład społeczny, harmonia, czystość, zdrowie, poczucie przynależności). Powyższy zestaw wartości przyjmuje strukturę koła, w obrębie którego grupy wartości współwystępujących u ludzi znajdują się blisko siebie. Z kolei wartości umieszczone po przeciwnych stronach koła wykluczają się wzajemnie. Stąd np. życzliwość i uniwersalizm, odzwierciedlające różne aspekty nastawienia prospołecznego, występują razem, natomiast władza jest wobec nich przeciwstawna, ponieważ wiąże się z dominacją i kontrolą innych ludzi. Kolistą przestrzeń, zajmowaną przez wartości, można opisać za pomocą dwóch wymiarów: przekraczanie ja – umacnianie ja oraz otwartość na zmiany – zachowawczość. Dwuwymia-

rowa strukturalizacja 10. typów wartości pozwala na wyróżnienie czterech metatypów.

Wartości zwykle są badane poprzez deklaracje osób badanych, oceniających do jakiego stopnia są one ważne w ich życiu, jednak tego typu oceny niekoniecznie muszą znajdować swój wyraz w zachowaniu. Schwartz – na podstawie wyników licznych badań empirycznych – przedstawił listę zachowań, które faktyczne wiązały się z deklarowanymi wartościami w sposób oczekiwany przez badaczy. Lista owa obejmuje całe spektrum zachowań, takich jak wybór zawodu, zachowania społeczne, decyzje konsumenckie, religijność czy zachowania przestępcze [Schwartz 1996]. Wśród tych zachowań znajdziemy także zachowania polityczne. Wartości różnią się siłą związku z zachowaniami, które są w stanie wyrażać daną wartość. Najsilniejszy związek tego typu zaobserwowano dla stymulacji i tradycji, słabszy, lecz nadal znaczący dla hedonizmu, kierowania sobą, uniwersalizmu i władzy, a najslabszy dla bezpieczeństwa, przystosowania i życzliwości [Bardi, Schwartz 2003].

Kołowa struktura wartości umożliwia, zdaniem Schwartza [1994], przewidywanie związków między preferowanymi wartościami a orientacją polityczną. Pierwszy analizowany przez niego wymiar ideologii politycznej – „klasyczny liberalizm” – obejmuje przekonania dotyczące funkcji państwa: od ochrony swobód i praw obywatelskich do ochrony przed zagrożeniami (wewnętrznymi i zewnętrznymi) i wiąże się z wymiarem otwartość na zmiany – zachowawczość. Szczególnie silnych związków należy oczekiwać w tym przypadku z kierowaniem sobą i tradycją. Partie, które podkreślają znaczenie swobód obywatelskich, będą popierane przez osoby przywiązujące dużą wagę do kierowania sobą, a także – w mniejszym stopniu – do stymulacji i hedonizmu, oraz małą wagę do tradycji. Tradycja, przystosowanie, bezpieczeństwo to wartości skłaniające do głosowania na partie popierające kontrolę. Drugi wymiar ideologiczny – „ekonomiczny egalitaryzm” – obejmuje inny rodzaj przekonań dotyczących funkcji państwa: czy powinno ono wspierać równość poprzez redystrybucję zasobów, czy też ma wspierać wzrost gospodarczy chroniąc zamożność jednostek. Ten wymiar jest powiązany z drugim kontinuum wartości podstawowych: przekraczanie ja – umacnianie ja. Orientacja egalitarna będzie się łączyła z preferencją uniwersalizmu i życzliwości oraz odrzuceniem władzy. Późniejsze badania wykazały związki prawicowego autorytaryzmu z wymiarem otwartość na zmiany – zachowawczość: był on skorelowany z tradycją i ujemnie z kierowaniem sobą i stymulacją [Feldman 2008: 452].

Badania związków wartości w ujęciu Schwartz'a z preferencjami ideologicznymi przeprowadzono w wielu państwach europejskich. W dwóch badaniach prowadzonych we Włoszech [Caprara i in. 2006; Caprara i in. 2008] prawicowi wyborcy, w porównaniu z wyborcami lewicowymi, wyżej cenili

bezpieczeństwo, władzę, osiągnięcia, tradycję, i przystosowanie, a wyborcy lewicowi relatywnie wyżej wartościowali uniwersalizm, życzliwość i kierowanie sobą. Z kolei Caprara, Vecchione i Schwartz [2009] opisali powiązania między znaczeniem przypisywanym wartościom dotyczącym bezpieczeństwa a preferencją partii i ideologii prawicowych, oraz między przywiązaniem do wartości uniwersalizmu a preferencją partii i ideologii lewicowych. W badaniach szwajcarskich osoby o sympatiach prawicowych przywiązywały większą wagę do wartości związanych z władzą, bezpieczeństwem i przystosowaniem, a lewicowi szczególnie wysoko cenili uniwersalizm [Devos i in. 2002]. Z kolei wyborcy fińscy popierający partie prawicowe, w porównaniu ze zwolennikami partii lewicowych wyżej cenili władzę, bezpieczeństwo i osiągnięcia, a niżej uniwersalizm [Linderman, Verkasalo 2005]. Wyniki powyższe są zgodne z tradycyjnym przywiązaniem zwolenników ideologii prawicowych i konserwatywnych do porządku społecznego, oraz ideologii lewicowych i liberalnych do ideałów równości, solidarności i sprawiedliwości społecznej. Na podstawie analizy danych z Europejskiego Sondażu Społecznego z lat 2002/3 Killburn [2009] – analizując metawartości w ujęciu Schwartz’a – stwierdził, że osoby wysoko oceniające otwartość i przekraczanie ja przejawiają identyfikację lewicową, a osoby ceniące zachowawczość i przekraczanie ja identyfikują się z prawicą. W większości krajów (Francja, Holandia, Irlandia czy Belgia) ważne były obydwie metawymiary, w innych zaś - jeden z nich (np. w Szwecji jedynie wymiar przekraczania ja – umacniania ja). Choć dotychczasowe badania najczęściej odwoływały się do ideologii prawicowej lub lewicowej, należy zauważyć, że opisany przez Schwartz’a system podstawowych wartości osobistych może być traktowany jako podstawa wszelkich przyjmowanych przez jednostkę ideologii, co pozwala na wyjście poza tradycyjne podziały [Caprara i in. 2006: 2].

Koncepcja wartości Schwartz’a znalazła zastosowanie w badaniu związków systemu wartości wyborców z preferencją partii politycznych w Izraelu [Schwartz 1996], w 14 krajach demokratycznych [Davidov, Schmidt, Schwartz 2008], we Włoszech [Caprara i in. 2006; Caprara i in. 2008; Caprara i in. 2009], Finlandii [Linderman, Verkasalo 2005] i Szwajcarii [Leimgruber 2011]. Barnea stwierdziła, że znaczenie poszczególnych wartości w kształtowaniu preferencji wyborczych zależy od tego, jaki jest główny temat rywalizacji politycznej. Jeśli spór ten koncentruje się na problemie bezpieczeństwa narodowego przeciwstawianego prawom i swobodom obywatelskim, wpływ na decyzje wyborcze będą miały bezpieczeństwo i konformizm oraz uniwersalizm i kierowanie sobą. Gdy natomiast istotą sporu będzie podział zasobów, decydującą rolę będą pełnić: uniwersalizm i życzliwość oraz władza i osiągnięcia [Davidov i in. 2008].

Problem

Celem opracowania jest analiza systemów wartości podstawowych oraz metawartości, definiowanych zgodnie z opisaną wyżej koncepcją Shaloma Schwartza, określanych na podstawie deklaracji osób badanych. Poprzednie badania empiryczne czynią zasadnym przypuszczenie, że deklarowane przez ludzi wartości mają związek z zachowaniami politycznymi. Co więcej, wartości podstawowe mogą być traktowane jako jeden z ważnych czynników warunkujących te zachowania. Oczekiwać więc możemy odmiennych systemów wartości w elektoratach różnych partii politycznych oraz w grupach o odmiennych preferencjach ideologicznych.

W referowanym badaniu podjęto próbę realizacji następujących celów badawczych:

- Określenie hierarchii wartości podstawowych i metawartości w badanej grupie.
- Ustalenie różnic dotyczących preferencji wartości podstawowych i metawartości między grupami osób o odmiennych preferencjach ideologicznych (lewica, centrum i prawica).
- Ustalenie różnic dotyczących preferencji wartości podstawowych i metawartości między elektoratami poszczególnych partii politycznych w wyborach do Sejmu 2011 roku.

Do diagnozy dziesięciu wartości podstawowych zastosowano Kwestionariusz Portretów (Portrait Values Questionnaire, PVQ) S. Schwartza. W pełnej wersji narzędzie składa się z 40. krótkich charakterystyk osób („Myślenie nad nowymi ideami i bycie twórczym jest dla niego ważne. Lubi być oryginalny w tym, co robi”; „Uważa, że ludzie powinni postępować zgodnie z nakazami. Sądzi, że ludzie powinni zawsze stosować się do zasad i przepisów, nawet gdy nikt nie widzi tego, co robią”). Zadaniem osoby badanej jest oszacowanie, na ile przedstawiona osoba jest lub nie jest do niej podobna, posługując się przy tym skalą sześciostopniową (od „bardzo podobny/a do mnie” do „zupełnie niepodobny/a do mnie”). Polską wersję Kwestionariusza Portretów przygotowali Jan Ciecuch i Zbigniew Zaleski [2011].

W referowanym badaniu wykorzystano skróconą wersję Kwestionariusza Portretów (PVQ-21), przygotowaną przez Schwartza na potrzeby Europejskiego Sondażu Społecznego (European Social Survey – ESS, www.europeansocialsurvey.org). Ta wersja składa się z 21 stwierdzeń, a więc każdej z badanych wartości przyporządkowane są dwa pytania, z wyjątkiem uniwersalizmu (trzy pytania) [Schwartz 2003]. W analizie wyników PVQ-21, prócz wskaźników dziesięciu wartości podstawowych, zastosowano dodatkowo wskaźniki czterech metatypów wartości: przekraczanie ja (self-transcendence; średnia życzliwości i uniwersali-

zmu), umacnianie ja (self-enhancement; średnia władzy i osiągnięć), zachowawczość (conservation; średnia przystosowania, bezpieczeństwa i tradycji), otwartość na zmiany (openess to change; średnia kierowania sobą, stymulacji i hedonizmu). Rzetelność podskal PVQ-21 w referowanym badaniu wahała się od 0,45 (kierowanie sobą) do 0,75 hedonizm) dla wartości podstawowych oraz od 0,71 (przekraczanie ja) do 0,81 (otwartość na zmiany) dla metawartości (por. Tabela 1).

Tabela 1. Średnie i odchylenia standardowe ipsatywnego wskaźnika preferencji wartości dla całej grupy badanej (N=1099) oraz rzetelność poszczególnych podskal PVQ-21.

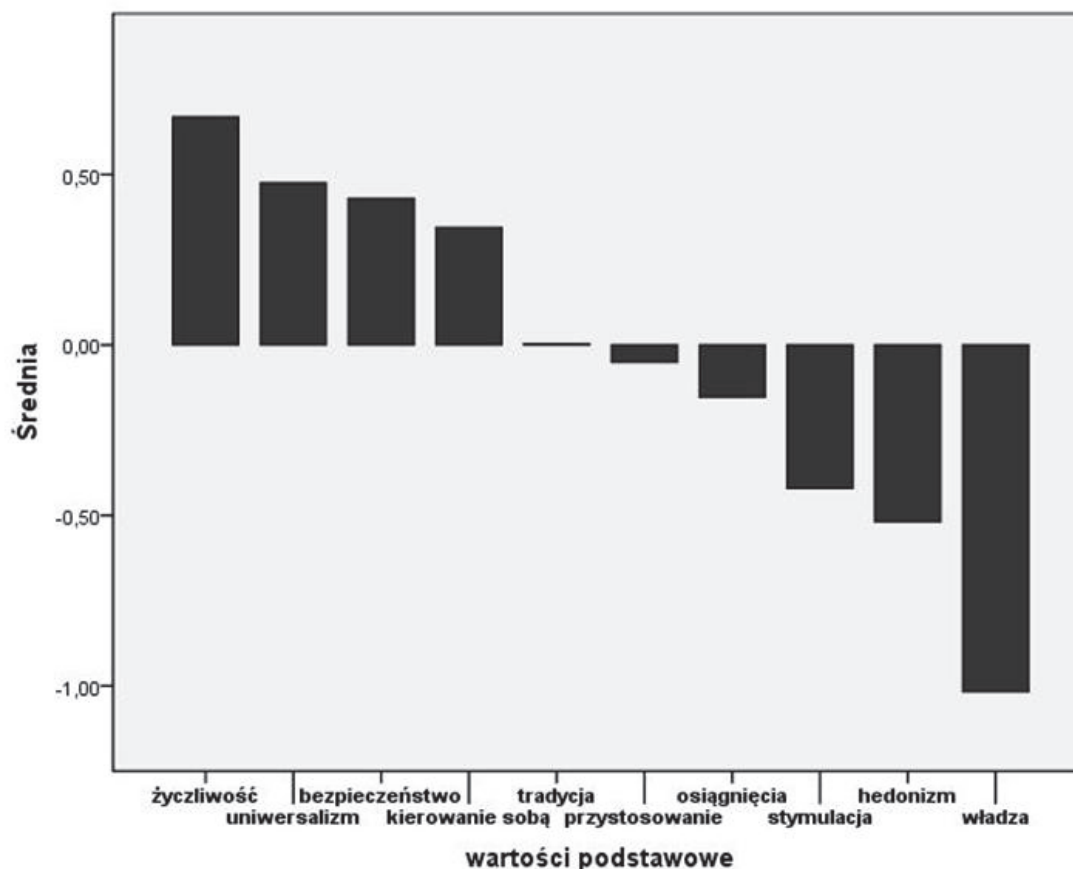
Typ wartości	M	SD	Alfa Cronbacha
Wartości podstawowe			
Przystosowanie	-0,050	1,096	0,6
Tradycja	0,003	1,121	0,55
Życzliwość	0,668	0,774	0,58
Uniwersalizm	0,475	0,731	0,57
Kierowanie sobą	0,344	0,813	0,45
Stymulacja	-0,420	1,085	0,73
Hedonizm	-0,518	1,106	0,75
Osiągnięcia	-0,152	0,968	0,7
Władza	-1,017	1,046	0,61
Bezpieczeństwo	0,429	0,942	0,53
Metawartości			
Przekraczanie ja	0,572	0,610	0,71
Umacnianie ja	-0,585	0,829	0,75
Zachowawczość	0,127	0,805	0,74
Otwartość na zmiany	-0,198	0,743	0,81

Wyniki uzyskane przez każdą z osób badanych poddane zostały – zalecanej przez Schwartz – procedurze ipsatywacji, polegającej na przekształceniu dla każdej z osób badanych każdego ze wskaźników wartości, poprzez odjęcie od niego średniej odpowiedzi tej osoby na wszystkie pytania kwestionariusza. Ta procedura minimalizuje zakłócający wpływ różnic indywidualnych, dotyczących sposobu używania skali odpowiedzi, na wyniki badania. Jeśli tak przekształcony wskaźnik preferencji wartości jest liczbą dodatnią, wnioskujemy o umiejscowieniu tej wartości powyżej średniej w systemie wartości osoby lub grupy. Z kolei wynik ujemny świadczy o tym, że wartość plasuje się poniżej średniej. Wartości o wskaźniku zero zajmują środkowe miejsca w systemie wartości.

Hierarchia wartości podstawowych i metatypy wartości w badanej grupie

Jak nadmieniono wyżej, we wszystkich analizach stosowano ipsatywny wskaźnik preferencji wartości. Średnie i odchylenia standardowe wyników całej grupy badanej zawiera Tabela 1, natomiast hierarchię wartości podstawowych zaprezentowano na Wykresie 1. Najwyżej cenioną w badanej grupie wartością była życzliwość, następnie uniwersalizm i bezpieczeństwo oraz kierowanie sobą. Te cztery typy wartości plasują się powyżej średniej w hierarchii wartości wspólnej dla całej grupy. Tradycja i przystosowanie zajmują środkowe miejsca w tej hierarchii. Natomiast poniżej średniej umiejscowione są: osiągnięcia, stymulacja, hedonizm i władza. Wartości związane z władzą są zdecydowanie najmniej preferowane. Analiza struktury metawartości wykazuje dominację przekraczania ja i zachowawczości, kolejne miejsce zajmuje otwartość na zmiany, a najmniej preferowane są wartości związane z umacnianiem ja.

Wykres 1. Hierarchia wartości podstawowych w badanej grupie (N=1099).

Badanie wykazało, że wartością najmocniej preferowaną przez badanych jest życzliwość, zaś ostatnie miejsce na liście zajmuje władza. Identyczne miejsca w grupowych hierarchiach zajęły te wartości w innych polskich badaniach [Zarzycka, Dawidowicz, Koziatek 2007; Ciecuch 2010]. Wcześniejsza analiza preferencji wartości umieszczonych na osi przekraczanie ja – umacnianie ja pokazała, że ludzie zawsze przywiązują większą wagę do tych pierwszych. Podobnie jest w opisywanej grupie. Porównanie średnich dla czterech metawartości, zawartych w Tabeli 1, z wynikami polskiej grupy, pochodzącymi z ESS, a zebranymi w 2002 roku [Ramos 2006], ujawnia ich podobieństwo: przekraczanie ja jest wartościowane wyżej niż umacnianie ja, a zachowawczość wyżej niż otwartość na zmiany. Taka struktura metawartości wydaje się uniwersalna dla krajów Europy. Różnice między społeczeństwami poszczególnych krajów dotyczą nasilenia tych preferencji. W krajach postkomunistycznych obserwuje się silniejszą niż w pozostałych krajach preferencję wartości związanych z zachowawczością oraz słabszą preferencję wartości tworzących typ otwartość na zmiany. Różnice te tłumaczone być mogą odmiennościami natury historycznej, jak i stopniem socjoekonomicznego rozwoju. Schwartz i Sagie [2000] podkreślają, że wartości związane z zachowawczością (przystosowanie, tradycja, bezpieczeństwo) będą mniej cenione w społeczeństwach zamożnych, gdyż wartości te są zorientowane na przeszłość, prowadzą do zamykania się i utrzymania status quo. Zgodnie z analizą Ramos [2006], Polska zajmuje wśród 19. analizowanych państw pierwsze miejsce pod względem preferencji zachowawczości (przystosowanie, bezpieczeństwo, tradycja) oraz ostatnie w preferencji otwartości na zmiany (kierowanie sobą, stymulacja, hedonizm). W tym kontekście warto zauważyć, że - w zestawieniu z danymi z 2002 roku – struktura wartości analizowanej w niniejszym badaniu grupy wykazuje większe podobieństwo do struktury charakterystycznej dla krajów „starej” części Unii Europejskiej: obserwujemy relatywnie słabszą preferencję wartości związanych z zachowawczością (0,127 w porównaniu z 0,42 w próbie z 2002 roku) oraz relatywnie silniejszą preferencję otwartości na zmiany (-0,198 w porównaniu z -0,45 w 2002 roku).

Preferencje ideologiczne a preferencje wartości podstawowych i metawartości

Wyniki badań nad związkami preferencji wartości z orientacją polityczną wskazują, że u podstaw preferencji ideologicznych, opisywanych na wymiarze lewica – centrum – prawica leżeć mogą odmienne systemy wartości. W celu uchwycenia ewentualnych różnic zastosowano jednoczynnikową anali-

zę wariancji, z preferencjami ideologicznymi jako zmienną niezależną (lewica, centrum, prawica) oraz każdą z wartości podstawowych i metawartości w roli zmiennych zależnych. Wyniki tych analiz wraz z wynikami testu post-hoc Tukeya, zawiera Tabela 2.

Tabela 2. Wyniki analizy wariancji i testu post-hoc Tukeya dla wartości i metawartości w podgrupach różniących się preferencjami ideologicznymi.

Typ wartości	Średnia			ANOVA (df=2,827)		HSD Tukeya
	Lewica (L) N=267	Centrum (C) N=228	Prawica (P) N=335	F	p	
Wartości podstawowe						
Życzliwość	0,54	0,71	0,69	3,519	,030	L/C p=,058 L/P p=,054
Uniwersalizm	0,52	0,43	0,42	1,599	,203	
Bezpieczeństwo	0,33	0,30	0,47	2,951	,053	
Kierowanie sobą	0,47	0,44	0,29	5,003	,007	L/P p=,01 C/P p=,055
Tradycja	-0,47	-0,20	0,32	44,747	,000	L/C p=,012 P/C p<,001 L/P p<,001
Przystosowanie	-0,27	-0,19	0,11	11,287	,000	L/P p<,001 C/P p=,002
Osiągnięcia	0,02	-0,10	-0,20	4,174	,016	L/P p=,011
Stymulacja	-0,26	-0,29	-0,57	7,867	,000	L/P p=,001 C/P p=,007
Hedonizm	-0,23	-0,35	-0,73	18,647	,000	L/P p<,001 C/P p<,001
Władza	-0,91	-0,94	-1,00	0,644	,525	
Metawartości						
Przekraczanie ja	0,53	0,57	0,56	0,237	,789	
Umacnianie ja	-0,44	-0,52	-0,60	2,852	,058	L/P p=,046
Zachowawczość	-0,14	-0,03	0,30	28,361	,000	
Otwartość na zmiany	-0,01	-0,07	-0,34	19,127	,000	L/P p<,001 C/P p<,001

W niniejszym badaniu grupy osób deklarujących poglądy lewicowe, centrowe i prawicowe nie różniły się istotnie w zakresie preferencji trzech spośród dziesięciu wartości podstawowych (uniwersalizm, bezpieczeństwo i wła-

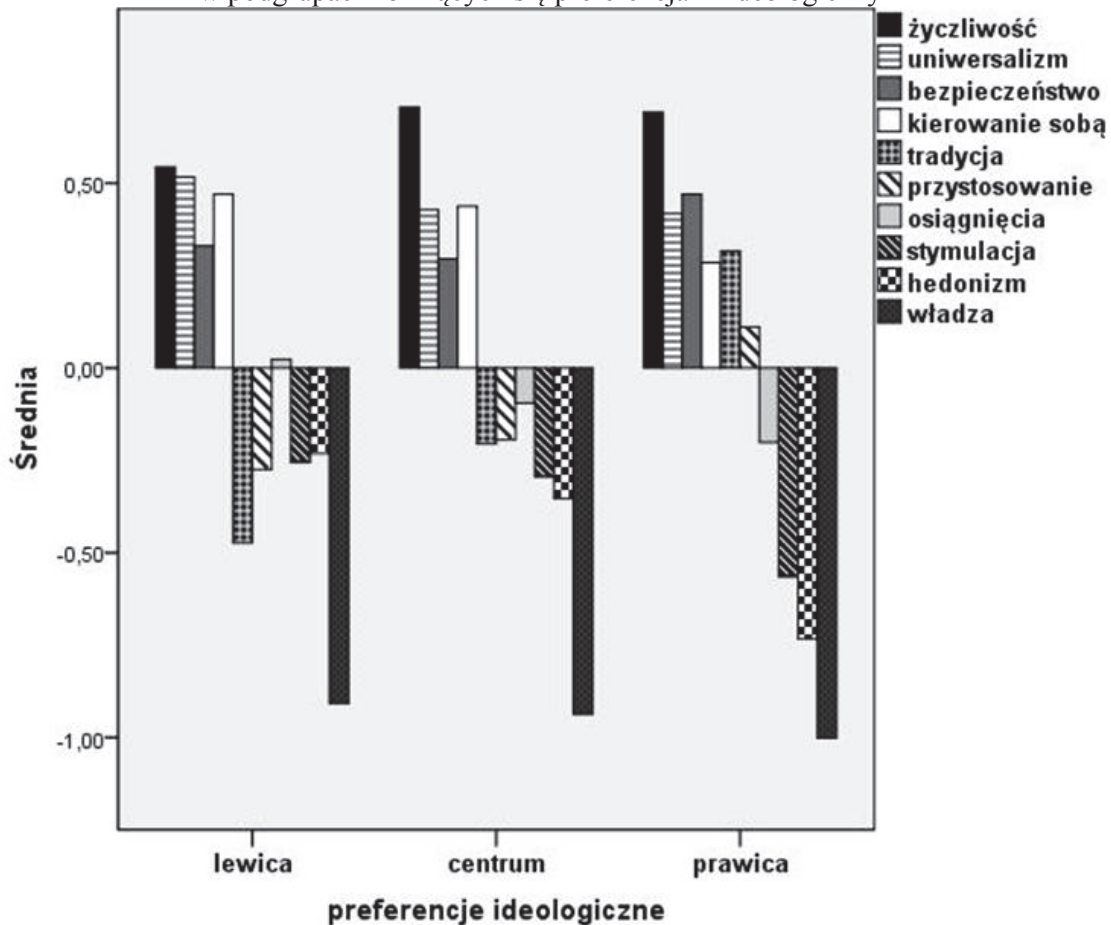

dza). Z kolei najwyraźniejsze różnice między grupami dotyczyły tradycji. W teście post-hoc wskaźniki preferencji tej wartości różnią się istotnie dla każdej z porównywanych par (lewica-prawica, lewica-centrum i prawica-centrum). Najwyższe znaczenie nadają tradycji osoby o orientacji prawicowej; stanowi ona czwartą z kolei, preferowaną wartość w hierarchii wartości tej grupy. Zdecydowanie mniejsze znaczenie ma tradycja dla osób deklarujących poglądy lewicowe – plasuje się ona na przedostatnim miejscu hierarchii wartości. Grupa o orientacji centrowej zajmuje pozycję pośrednią: tradycja plasuje się na siódmym miejscu w systemie wartości tej grupy. W przypadku pozostałych wartości zaobserwowano istotne statystycznie różnice między grupami deklarującymi sympatie prawicowe i lewicowe, przy czym preferencje grupy centrowej w większości przypadków wykazywały zbieżność z preferencjami lewicy. Cztery wartości: kierowanie sobą, osiągnięcia, stymulacja i hedonizm były wyżej oceniane przez zwolenników lewicy, natomiast przystosowanie było relatywnie bardziej preferowane przez osoby o orientacji prawicowej. Życzliwość była najwyżej ocenianą wartością niezależnie od preferencji ideologicznych, jednak znaczenie nadawane tej wartości przez osoby utożsamiające się z prawicą i centrum jest relatywnie wyższe. Hierarchie wartości dla trzech analizowanych grup (Wykres 2) wykazują zbieżność w zakresie najważniejszej wartości, jaką stanowi życzliwość oraz najmniej cenionej wartości – władzy. Miejsce pozostałych wartości podstawowych w hierarchii jest odmienne dla każdej z grup.

Nie zaobserwowano istotnych statystycznie różnic międzygrupowych w zakresie preferencji jednej z czterech metawartości: przekraczanie ja, jako pochodna życzliwości i uniwersalizmu, było metawartością preferowaną niezależnie od deklarowanej orientacji politycznej. Umacnianie ja (pochodna ocen władzy i osiągnięć), traktowane w teorii Schwartz'a jako przeciwstawne do przekraczania ja, było oceniane niżej przez grupę deklarującą sympatie prawicowe. Analiza różnic międzygrupowych w zakresie dwóch pozostałych metawartości pokazuje odwrotne preferencje grup utożsamiających się z prawicą i lewicą. W grupie deklarującej preferencje prawicowe zachowawczość (pochodna konformizmu, bezpieczeństwa i tradycji) wartościowana jest wyżej niż otwartość na zmiany (kierowanie sobą, stymulacja i hedonizm), natomiast w grupie lewicowej obserwuje się tendencję przeciwną.

Zamieszczony wyżej przegląd wyników badań prowadzonych w różnych krajach Europy pokazał, że zestaw preferowanych wartości, różnicujących osoby o odmiennych preferencjach ideologicznych, nie jest stały. Na tle wyników tych badań określić można specyfikę badanej grupy. Uniwersalizm, bezpieczeństwo i władza – trzy wartości w jednakowym stopniu preferowane przez osoby badane, niezależnie od ich orientacji politycznej, należą do grupy wartości najczęściej identyfikowanych w krajach europejskich jako różnicujące

Wykres 2. Hierarchia wartości podstawowych w podgrupach różniących się preferencjami ideologicznymi

elektoraty prawicowe i lewicowe. Z kolei tradycja, wartość najwyraźniej różnicująca polskich badanych o orientacji lewicowej, centrowej i prawicowej, poprzednio różnicowała jedynie grupy wyborców włoskich [Caprara i in. 2006]. Dwie wartości: stymulacja i hedonizm, istotnie wyżej oceniane przez wyborców lewicowych, nie pojawiły się w zestawie wartości różnicujących w żadnym z opisanych wyżej badań. Natomiast różnice międzygrupowe w ocenach metawartości są podobne do opisanych wcześniej przez Killburna [2009]: osoby o orientacji lewicowej, w porównaniu z preferującymi prawicę, wyżej cenią otwartość na zmiany, a niżej zachowawczość. Można stwierdzić, że w badanej grupie u podstaw identyfikacji prawicowej leżą wartości tradycji, przystosowania i życzliwości (czyli dobroci wobec „swoich”, ale nie obcych), lecz nie stosunek do bezpieczeństwa i władzy. Natomiast identyfikacja lewicowa łączy się u osób badanych z wyższą preferencją kierowania sobą, osiągnięć, stymulacji i hedonizmu, a z tego zestawu jedynie kierowanie sobą łączyło się z tym typem identyfikacji w poprzednich badaniach. Osoby badane deklarujące się jako „lewicowe”

nie przejawiają typowej dla tej orientacji preferencji uniwersalizmu (dbałości o dobro wspólne), lecz wręcz przeciwnie, okazują większe niż pozostałe grupy przywiązanie do hedonizmu i osiągnięć (dbałość o własne dobro), które pozostają w sprzeczności z ideałami tradycyjnie pojmowanej „lewicowości”.

Zachowania wyborcze a preferencje wartości podstawowych i metawartości

W analizie systemów wartości osób głoszących w wyborach parlamentarnych 2011 uwzględniono elektoraty następujących partii politycznych: Platforma Obywatelska, Polska jest Najważniejsza, Polskie Stronnictwo Ludowe, Prawo i Sprawiedliwość, Ruch Palikota oraz Sojusz Lewicy Demokratycznej. Porównań dokonano parami, zestawiając średnie wyników w Kwestionariuszu Portretów każdego z elektoratów z wynikami wszystkich pozostałych elektoratów. Wyniki tych analiz zaprezentowano w Tabeli 3, natomiast profile obejmujące wartości różnicujące elektoraty przedstawiono na Wykresie 3.

Wyniki oparte są na testach dwustronnych, $p=0.05$. Testy są skorygowane dla wszystkich porównań parami (poprawka Bonferroniego). Oznaczenia literowe poniżej średnich wskazują, które podgrupy (elektoraty) różnią się istotnie.

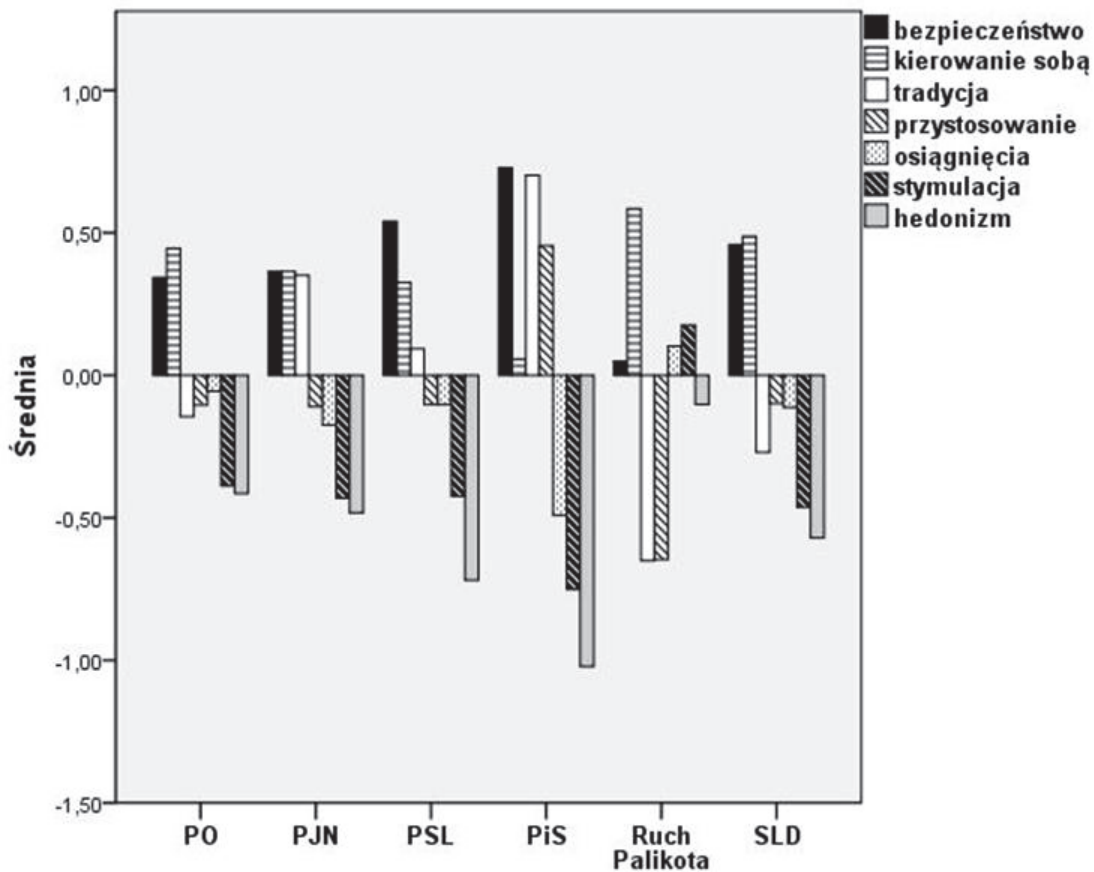
Nie zaobserwowano różnic w preferencjach trzech wartości podstawowych: życzliwości, uniwersalizmu i władzy. Warto zauważyć, że są to wartości zajmujące skrajne pozycje w grupowym systemie: dwie cennie są najwyżej, oraz jedna – najniżej (por. Wykres 1). Z kolei największe różnice ocen wystąpiły w przypadku tradycji. Wyborcy PiS oceniają tradycję bardzo wysoko. Zajmuje ona trzecie miejsce w ich grupowym systemie wartości i jest niemal tak wysoko ceniąca jak życzliwość i bezpieczeństwo. Jediną grupą, dla której tradycja jest także bardzo ważna, jest elektorat PJN. Różnice w ocenach tradycji przez zwolenników PiS i PJN są natury ilościowej: nie dotyczą miejsca tej wartości w hierarchii, lecz jedynie siły preferencji. W pozostałych elektoratach tradycja plasuje się pośrodku systemu wartości (PSL) lub nieco poniżej średniej (PO, SLD). Wyjątek stanowi tu grupa wyborców Ruchu Palikota, umiejscawiająca tradycję (wraz z przystosowaniem) na przedostatnim miejscu hierarchii. Można więc stwierdzić, że stosunek do tradycji najsilniej różnicuje elektoraty. W przypadku stymulacji i przystosowania zróżnicowanie ocen także jest duże. W systemach wartości większości elektoratów (PO, PJN, PSL, SLD) obie wartości plasują się poniżej średniej. Przystosowanie jest relatywnie najmniej cenię przez elektorat Ruchu Palikota, a najbardziej przez zwolenników PiS, dla których jest ono czwartą z kolei wartością w hierarchii. W przypadku stymulacji

Tabela 3. Wyniki porównań parami (test t) średnich wartości podstawowych i metawartości w elektoratach poszczególnych partii.

Typ wartości	PO (a) N=359	PJN (b) N=39	PSL (c) N=56	PiS (d) N=166	Ruch Palikota (e) N=115	SLD (f) N=70
Wartości podstawowe						
Przystosowanie	-0,10 (d, e)	-0,11 (d)	-0,10 (d, e)	0,45 (a, b, c, e, f)	-0,65 (a,c,d,f)	-0,10 (d, e)
Tradycja	-0,14 (e)	0,35 (e, f)	0,09 (e)	0,70 (a, c, e, f)	-0,65 (a, b, c, d)	-0,27 (b, d)
Życzliwość	0,66	0,53	0,72	0,78	0,53	0,62
Uniwersalizm	0,49	0,32	0,43	0,49	0,57	0,62
Kierowanie sobą	0,45 (d)	0,36	0,33	0,06 (a, e, f)	0,58 (d)	0,49 (d)
Stymulacja	-0,39 (d, e)	-0,43 (e)	-0,42 (e)	-0,75 (a, e)	0,18 (a, b, c, d, f)	-0,46 (e)
Hedonizm	-0,42 (d)	-0,48	-0,72 (e)	-1,02 (a, e, f)	-0,10 (c, d)	-0,57 (d)
Osiągnięcia	-0,06 (d)	-0,17	-0,10	-0,49 (a, e)	0,10 (d)	-0,11
Władza	-1,08	-0,89	-0,97	-1,19	-0,90	-0,97
Bezpieczeństwo	0,34 (d, e)	0,36	0,54 (e)	0,73 (a, e)	0,05 (a, c, d, f)	0,46 (e)
Metawartości						
Przekraczanie ja	0,58	0,43	0,57	0,63	0,55	0,62
Umacnianie ja	-0,57 (d)	-0,53	-0,54	-0,84 (a, e)	-0,40 (d)	-0,54
Zachowawczość	0,03 (d, e)	0,20 (d, e)	0,18 (d, e)	0,63 (a, b, c, e, f)	-0,42 (a, b, c, d, f)	0,03 (d, e)
Otwartość na zmiany	-0,12 (d, e)	-0,18 (d, e)	-0,27 (e)	-0,57 (a, b, e, f)	0,22 (a, b, c, d, f)	-0,18 (d, e)

zachodzi zależność odwrotna: jest ona najmniej ceniona przez elektorat PiS, a najbardziej – przez wyborców Ruchu Palikota. Z kolei bezpieczeństwo i kierowanie sobą są dwiema wartościami plasującymi się powyżej średniej w zestawieniach wartości prawie wszystkich elektoratów. Bezpieczeństwo jest bardzo wysoko cenione przez zwolenników PiS, a także PSL i zdecydowanie mniej cenione przez elektorat Ruchu Palikota. Kierowanie sobą – odwrotnie – najwyżej oceniają wyborcy Ruchu Palikota a najniżej elektorat PiS. Zróżnicowanie ocen hedonizmu i osiągnięć jest mniejsze. Hedonizm zajmuje przedostatnie miejsce w grupowych systemach wartości wszystkich elektoratów, z wyjątkiem wyborców Ruchu Palikota, dla których jest on wartością preferowaną w stopniu średnim. Wyraźnie najniższe oceny hedonizmu prezentuje elektorat PiS, który jednocześnie relatywnie najniżej ocenia osiągnięcia.

Wykres 3. Wartości podstawowe różnicujące elektoraty poszczególnych partii.

Analiza metawartości w podziale na elektoraty ujawnia różnice w zakresie umacniania ja, zachowawczości i otwartości na zmiany. Brak różnic w kategorii przekraczania ja jest związany z wysokim wartościowaniem życzliwości i uniwersalizmu w całej badanej grupie. Różnice ocen umacniania ja są natury ilościowej: wyborcy PiS cenią związane z tą kategorią wartości istotnie

mniej w porównaniu ze zwolennikami PO i ruchu Palikota. Najwyraźniejsze różnice w systemach wartości elektoratów ujawnia porównanie dwóch pozostałych metatypów wartości: zachowawczości i otwartości na zmiany. Dotyczy to głównie grup wyborców PiS i Ruchu Palikota. Elektorat PiS osiąga relatywnie najwyższe wyniki na wymiarze zachowawczość, co odzwierciedla przywiązanie do takich wartości, jak konformizm, bezpieczeństwo i tradycja oraz relatywnie najniższe wyniki na wymiarze otwartość na zmiany, będącego wypadkową kierowania sobą, stymulacji i hedonizmu. W przypadku elektoratu Ruchu Palikota obserwujemy zależność odwrotną: ta grupa, jako jedyna, wysoko ceni otwartość na zmiany, a nisko – zachowawczość. Oceny pozostałych elektoratów plasują je pomiędzy tymi dwoma, skrajnymi pod tym względem, grupami.

Reasumując, analiza preferencji wartości w grupach wyborców sześciu partii politycznych ujawnia wyraziste różnice w hierarchiach wartości zwolenników PiS i Ruchu Palikota. Elektorat PiS odróżnia od pozostałych grup duża waga przywiązywana do tradycji (norm kulturowych i religijnych), przystosowania (przestrzegania norm, samodyscypliny, posłuszeństwa i grzeczności) i bezpieczeństwa oraz bardzo niska ocena hedonizmu, stymulacji i osiągnięć. Grupowy system wartości zwolenników PiS sprawia wrażenie najbardziej wyrazistego: ich oceny są skrajne – w przypadku wszystkich wartości (z wyjątkiem uniwersalizmu) średnie ocen tej grupy są albo najwyższe, albo najniższe w zestawieniu z ocenami pozostałych elektoratów. Zbiór wartości preferowanych przez wyborców Ruchu Palikota sprawia wrażenie lustrzanego odbicia systemu wartości elektoratu PiS. Grupa ta jest niemal równie skrajna w swych ocenach: w przypadku siedmiu wartości, które różnicują elektoraty, średnie ocen są najwyższe (kierowanie sobą, stymulacja, hedonizm, osiągnięcia) lub najniższe (przystosowanie, tradycja, bezpieczeństwo). Można więc stwierdzić, że te cele, które motywują elektorat PiS, są odrzucane przez wyborców Ruchu Palikota i vice versa. Taki układ preferencji sprawia, że wyborcy ruchu Palikota, jako jedyni preferują metawartość otwartość na zmiany, podczas gdy pozostałe elektoraty wyżej cenią wartości tworzące kategorię zachowawczość. Systemy wartości pozostałych elektoratów cechuje podobieństwo, a ich oceny wartości plasują się pomiędzy ocenami skrajnymi, wyznaczonymi przez decyzje wyborców PiS i Ruchu Palikota.

Podsumowanie

Preferowane przez ludzi wartości podstawowe, podobnie jak i cechy osobowości, są istotnymi wyznacznikami postaw i zachowań ludzkich. Dzięki znajomości systemu wartości jednostki jesteśmy w stanie lepiej zrozumieć,

a nawet przewidzieć jej postawy i zachowania, natomiast znajomość wartości podzielanych przez grupy i społeczeństwa pozwala na lepsze zrozumienie różnic między tymi grupami oraz śledzenie zachodzących w nich zmian. Opisanie zespołów wartości, podzielanych przez grupy wyborców, umożliwia segmentację elektoratu ze względu na podstawowe priorytety, potrzeby i cele. Zrozumienie tych odmienności pozwolić może na lepszą komunikację z wyborcami i organizowanie się grup ludzi wokół tego, co najsilniej ich łączy. Uchwycenie kierunków zmian w grupowych systemach wartości umożliwia dostosowanie oferty politycznej do zmieniających się oczekiwań wyborców.

Bibliografia:

- Barnea M., Schwartz S.H. (1998), *Personal values and voting*, "Political Psychology", 19, ss. 17-40.
- Barbaranelli C., Caprara G.V., Vecchione M., Fraley Ch.R. (2007), *Voters' personality traits in presidential elections*, „Personality and Individual Differences”, 42, ss. 1199-1208.
- Bardi A., Schwartz S. H. (2003), *Values and behavior: strength and structure of relations*, "Personality and Social Psychology Bulletin", 29, ss. 1207-1220.
- Caprara G.V., Schwartz S., Capanna C., Vecchione M., Barbaranelli C. (2006), *Personality and politics: values, traits and political choice*. "Political Psychology", 27, ss. 1-28.
- Caprara G.V., Vecchione M., Schwartz S. (2009), *Mediational role of values in linking personality traits to political orientation*, "Asian Journal of Social Psychology", 12, ss. 82-94.
- Caprara G.V., Schwartz S.H., Vecchione M., Barbaranelli C. (2008), *The personalization of politics. Lessons from the Italian case*, "European Psychologist", 13, ss. 157-172.
- Caprara G.V., Zimbardo P. (2004), *Personalizing politics. A congruency model of political preference*, „American Psychologist”, 59, ss. 581-594.
- Cieciuch, J. (2010), *Nadzieja jako moderator związku poczucia koherencji z preferencjami wartości*, „Kwartalnik Naukowy”, 2, ss 25-38.
- Cieciuch, J., Zaleski, Z. (2011), *Polska adaptacja Portretowego Kwestionariusza Wartości Shaloma Schwartza*, „Czasopismo Psychologiczne”, 17, ss. 251-262.
- Davidov E., Schmidt P., Schwartz S. H. (2008), *Bringing values back in. The adequacy of the European Social Survey to measure values in 20 countries*, "Public Opinion Quarterly", 72, ss. 420-445.
- Devos T., Spini D., Schwartz S. H. (2002), *Conflicts among human values and trust in institutions*, "British Journal of Social Psychology", 41, ss. 481-494.

- Feldman S. (2008), *Wartości, ideologia i strukturyzacja postaw politycznych* [w:] D.O. Sears, L. Huddy, R. Jevris (red.), *Psychologia Polityczna*, Kraków: Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, ss. 435-464.
- Kilburn H.W. (2009), *Personal values and public opinion*, "Social Science Quarterly", 90, ss. 868-885.
- Leimgruber P. (2011), *Values and votes: the indirect effect of personal values on voting behavior*, "Swiss Political Science Review", 17, ss. 107-127.
- Linderman M., Verkasalo M. (2005), *Measuring values with the Short Schwartz's value Survey*, "Journal of Personality Assessment", 85, ss. 170-178.
- Ramos A. (2006), *Social values dynamics and socio-economic development, Portugese* "Journal of Social Science", 3, ss. 35-64.
- Rokeach M. (1973), *The nature of human values*. New York: The Free Press.
- Schwartz S.H., Sagie G. (2000), *Value consensus and importance: a cross-national study*, "Journal of Cross-Cultural Psychology", 31, ss. 465-497
- Schwartz S.H. (2006), *Basic human values: Theory, measurement and applications*. "Revue française de sociologie", 47.
- Schwartz S.H. (1994), *Are there universal aspects in the structure and contents of human values?* "Journal of Social Issues", 50, ss. 19-45.
- Schwartz S. H. (2003), *A proposal for measuring value orientations across nations*. [w:] *Questionnaire development report of the European Social Survey*, Rozdział 7, ss. 259–319, www.Europeansocialsurvey.org
- Schwartz S.H. (1996), *Value priorities and behavior: Applying a theory of integrated value systems*, [w:] C. Seligman, J.M. Olson, M.P. Zanna (red.), *The Psychology of Values: The Ontario Symposium*, Tom. 8, ss.1-24, Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Schwartz S.H., Caprara G. V., Vecchione M. (2010), *Basic personal values, core political values and voting: A longitudinal analysis*, "Political Psychology", 31, ss. 421-452.
- Schwartz S.H. (1992), *Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries*, "Advances in Experimental Social Psychology", 25, ss. 1–65.
- Skarżyńska K. (2005), *Człowiek a polityka. Zarys psychologii politycznej*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Turska-Kawa A. (2011), *Osobowościowe predykatory zachowań wyborczych. Rozważana w kontekście modelu „Wielkiej Piątki”*, „Preferencje polityczne”, nr 2(2011), ss. 165-186.
- Zarzycka, B., Dawidowicz, M., Koziątek, E. (2007), *Typy samoświadomości a preferencja wartości*, [w:] P. Francuz, W. Otrębski [red.], *Studia z psychologii w KUL*, Tom 14, ss. 25-38, Lublin: Wyd. KUL.